

РОЛЬ ІНТОНАЦІЇ У ФОРМУВАННІ СЕМАНТИКИ ВИГУКІВ (на матеріалі англійської мови)

Семантика мовленнєвих одиниць формується не тільки за рахунок природно-мовних засобів, які є основними способами вираження й передачі смислу, а й за допомогою інших елементів, характерних для кожного мовного соціуму. До них належать паралінгвістичні, невербальні засоби, що є функціональними компонентами мовленнєвої діяльності людини, релевантними до кожного конкретного мовленнєвого спілкування [5, 32]. Це інтонація (звукова фонація), міміка, жести, погляди та інші “виразні рухи, що супроводжують мовленнєве висловлення і несуть додаткову до його змісту інформацію” [5, 33]. Не даючи визначення всім невербальним засобам, хоча в мовленні вони часто разом з вербальними одиницями супроводжують висловлення, зазначимо, що інтонація – це “єдність взаємозв’язаних компонентів: мелодики, інтенсивності, тривалості, темпу мовлення та тембру промовляння” [6, 197]. Таким чином, невербальні засоби, зокрема інтонація, відіграють значну роль у формуванні семантики слів різних частин мови. Особливого значення ці засоби набувають серед слів, що виражають почуття, волевиявлення людини. У різних частин мови вони виражаються по-різному. Якщо в іменників, прикметників, дієслів, прислівників вираження емоцій і волевиявлень закладено в семантичній структурі самого слова (пор.: *regret, astonishment, joyful, moan, gaily*), то в такої частини мови, як вигуки, вони передаються інтонаційними засобами (пор. *Wimey, Wlumu*), які залежно від інтонації виражають здивування, несподіванку, сюрприз – як у позитивному плані, так і в негативному. Взагалі погляди на вигук як частину мови в науковій літературі досить різнопланові. Але деякі дослідники, наприклад Л.А.Капаназе та Є.В.Красильникова, розглядають цілу низку вигуків як звукові жести-символи, апелятивні звукові жести, емоційні звукові жести, у яких значущою є й інтонація [8, 479-480]. Потрібно зазначити, що інтонаційна палітра будь-якої мови є дуже великою – від позитивних виявів різних почуттів до негативних, що, безсумнівно, впливає на виникнення у слові нових відтінків значення, іноді дуже значних і навіть протилежних. Один з дослідників людського голосу В.П.Морозов писав: “Людина промовляє слова. Ми сприймаємо їх зміст. Але як багато змісту, окрім слів, криється в самому звуці голосу!” [Цит. за 5, 34]. Наприклад, вигуки *excuse me, pardon, beg pardon, pardon me* та інші за своїм значенням є ввічливим вибаченням. Але вони можуть виконувати іншу функцію, яка виходить за межі мовленнєвого етикету, і виражати незгоду, протест, загрозу, нервозність, привертання уваги тощо, при

цьому значну роль відіграє поряд з іншими засобами інтонація, з якою вони виголошуються, але їхнє первісне значення повністю не втрачається, а немовби відходить на другий план. Наприклад: “I am sorry not to have been more help,” said Nick gently “Well... well, do **excuse me**... the feast, you know...” [Rowling]. Тут вигук *excuse me* вживається у своєму первинному значенні – вибачення – і виголошується з інтонацією прохання, що підтвержується словом *gently*. А у наступному прикладі: He gulped down the spittle in his throat as if he were gulping down the phrase and, fumbling at the peak of his tweed cap, turned to Stephen, saying:

– **Excuse me**, sir, what do you mean by that expression you uttered just now? [Joyce] – вибачення *excuse me* виражає незгоду з адресатом, пом’якшену висловленням, що виголошується за ним. Крім того, такі вигуки можуть вживатися для організації спілкування, а саме привертання уваги, встановлення мовленнєвого контакту чи його розмикання. У цих випадках інтонаційний малюнок під час їх виголошення буде різний – від нейтрального до емоційно забарвленого. Наприклад: The captain came over to the table and whispered in Jennifer’s ear. “**Excuse me**, Miss Parker, there’s a telephone call for you.” [Sheldon] У цьому контексті вигук використовується для встановлення контакту, а в “Jennifer was in the midst of a conversation with two Swiss bankers when a wave of dizziness engulfed her. “**Excuse me**,” Jennifer said” [Sheldon], для його розмикання; при цьому в першому випадку логічний наголос падає саме на вигук.

Т.Уортон, звертаючи увагу на використання невербальних засобів під час спілкування, зазначає: “...люди використовують широкий спектр пара- й нелінгвістичної поведінки для спілкування, наприклад, вираз обличчя, жести, інтонацію. Понятійний підхід випускає з уваги той факт, що вигуки, взаємодіючи з цими чинниками, стають частково спонтанними, частково кодованими мовними одиницями” [12, с. 1].

У художній літературі інтонація, з якою діючі особи твору вимовляють той чи інший вигук, передається за допомогою вербальних засобів, які і вказують, як виголошується зазначене слово. Наприклад, Гаррі, герой книги Дж.К.Роулінг, не може встановити причини відвідин міністра і намагається це зрозуміти:

“Have you, have you . . .” said Scrimgeour. Harry could see, out of the corner of his eye, Scrimgeour squinting at him, so he pre-tended to be very interested in a gnome that had just poked its head out from underneath a frozen rhododendron. “And what has Dumbledore told you, Harry?”

“Sorry, but that's between us,” said Harry. *He kept his voice as pleasant as he could* (курсив наш – О.К.), and Scrimgeour's tone, too, was light and friendly as he said, “Oh, of course, if it's a question of confidences, I wouldn't want you to divulge ... no, no ...” [Rowling]. Подальший авторський текст і

вказує на те, як і з якою інтонацією йде розмова героїв твору¹.

У науковій літературі існують різні погляди на інтонацію. Д.Шіфрін, розглядаючи зазначене питання, наводить ці погляди: “Зараз навряд чи знайдеться лінгвіст, який заперечує, що інтонація невід’ємна від мови. Існує школа, яка вважає інтонацію частиною граматики в широкому значенні. Інша, не менш жива традиція, розглядає інтонацію як таку, що належить не граматиці, а інформаційному потоку. Третій підхід може бути умовно названий інтонаційно-контекстуалізованим” [13, с.14-15]. На наш погляд, саме інтонаційно-контекстуалізований підхід є найбільш сприйнятним, оскільки аналіз вигуків наочно підтверджує залежність значення вигуків від інтонації та інших невербальних засобів. Про це свідчать і наведені вище приклади з художніх творів.

Паралінгвістичні засоби, і зокрема інтонація, безпосередньо впливають на формування семантики вигуку, що потрібно обов’язково враховувати при описі і тлумаченні вигуків у словниках, що є на сьогодні важливою проблемою. Саме лексикографічний опис вигуків зазнав серйозної критики в працях А.Вежбицької [1], Ф.Амеки [11], І.Шаронова [10], Н.Добрушиної [3], які відзначають, що тлумачення вигуків, особливо емоційних, не розраховане на правила активного їх уживання в мовленні, оскільки у словниках “тлумачення не належить до того типу тлумачення, яке могло б бути корисним для того, щоб навчитися, як їх уживати” [1, 612]. Саме це підтверджується нашим аналізом вигуку *Oh* [4]. Словники, як правило, наводять загальне тлумачення цього вигуку, тоді як його конкретний аналіз виявив 47 значень і відтінків значення, які конкретизують у різних дискурсах узагальнене його значення. Це залежить від теми розмови, взаємовідносин співбесідників, від тієї лексики, яка використовується під час розмови, від інших невербальних засобів, оскільки, як зазначають психологи, своє мовлення людина може контролювати, а контролювати інтонацію, позу, міміку, жести набагато складніше, а іноді й неможливо, оскільки слова та інтонація, з якою вони промовляються, можуть свідчити про протилежне. На це звертає увагу і Т. ван Дейк, який перераховує вісім компонентів, необхідних для прагматичного розуміння висловлення, без урахування яких неможливо визначити його комунікативну спрямованість, серед них він називає і паралінгвістичні характеристики: темп мовлення, наголос, інтонацію, висоту тону тощо, з одного боку, і жест, міміку, рухи тіла тощо – з другого [11, 15-16]. Наприклад: “Is it coming here?” – “No, it’s turning!” – “We had to leave grampa!” “**Oh**, save me, save me! Jesus save me! Help me!” – “Jesus save my soul!” [Fitzgerald]. Саме це значення вигуку *oh* виявляється не тільки обставиною, у яку потрапила героїня, а й тією інтонацією благання, що є функціональним компонентом мовлення, з

¹ До речі, перекладач не зовсім точно відтворив цей текст, упустив важливе, на наш погляд, *oh, of course*.

якою промовляється вигук.

Спеціалісти, що вивчають інтонацію, відзначають її експресивні функції, серед яких виокремлюють імпресивну, стильову (залежно від стилю висловлення), мовленнєву (фамільярну) і емоційну (гнів, радість, печаль тощо) [5, 40].

Мовленнєвий акт тісно пов'язаний з контекстом, причому перший залежить від другого. З точки зору внутрішньої структури існують мовленнєві акти, у яких зміст обмежується тільки ілокутивною силою: *Hurrah! Bravo! Alas!*, тобто в них значення вичерпується ілокутивною силою. А є мовленнєві акти, у яких комбінуються ілокутивне і пропозиційне значення. Зважаючи на це, виокремлюють мовленнєві акти, яким властива контекстна незв'язаність, і мовленнєві акти, яким властива контекстна залежність, тобто конвенційно-обумовлені, контекстно-вільні (за термінологією Р.Харвега, комунікативно-сильні висловлення); існують також мовленнєві акти, у яких мовленнєва інтенція може виражатися контекстуально. Прагматичне значення таких висловлень є контекстуально (контекстно) обумовленим (за іншою термінологією, контекстуально-ситуативні). Р.Харвег вважає їх комунікативно-слабкими висловленнями [7, 467]. Це свідчить про те, що невербальні засоби, зокрема інтонація, сприяють переходу вигуків, які виконують роль висловлення, з однієї групи в іншу. Так, деякі вигуки, що належать до групи з конвенційно-обумовленим прагматичним значенням, наприклад, вигуки-вибачення, можуть переходити до групи вигуків з контекстуально-обумовленим значенням, що залежить від низки причин, серед яких не останню роль відіграє інтонація. Як уже зазначалося, вигуки *pardon* та *I beg your pardon*, що звичайно вживаються для вибачення і належать до вигуків-експресивів, використовуються, виголошені з певною інтонацією і в певній ситуації, для висловлення погрози, протесту, незгоди з чимось. Наприклад: “Then there is something between you and this fellow?” (dangerously, but without moving) “**I beg your pardon!**” [Galsworthy]; “**I beg your pardons** – there’s some mistake – I –” [Galsworthy] Якщо в першому прикладі вигук *I beg your pardon!* набуває значення погрози, то в другому він уживається для вираження протесту, про що свідчить зауваження автора в думках, а в другому – пояснення мовця.

Вигукове висловлення *If you please* зі значенням ввічливого прохання, наприклад: “I should like to see him very much.”

“Would you? That is easily done. Come this way. You can leave your bag.”

“No, I think I’ll take it.”

“Come this way, **if you please.**” [Doyle] – може набувати значення іронії, що нашаровується на основне значення, оскільки виголошується з іронічною інтонацією. Наприклад: “The one afternoon, walking home from the market and carrying, **if you please**, a fine live hen, I saw her talking with a

man there in the shade by the cathedral...” [Capote], де вигук промовляється рівним тоном, що є основною інтонаційною характеристикою сарказму в англійській мові [9, 75-77]. В іншому дискурсі він може вживатися як попередження, яке часто супроводжується відтінком погрози, що виявляється в інтонації: “Meaning you have been known to act rashly, Sirius, which is why Dumbledore keeps reminding you to stay at home and -”. “We’ll leave my instructions from Dumbledore out of this, **if you please!**” said Sirius loudly. [Rowling]. Інші вигуки, такі як *God knows* і *no doubt*, у різних ситуаціях мають значення впевненості, категоричності. Наприклад: “Good Lord. It must be worth a fortune.”

“**No doubt.**” He spoke without looking at me.” [Fowles].

“I see that you have had some great trouble”, responded Holmes.

“**God knows** I have!..” [Doyle].

Однак у деяких ситуаціях вони набувають протилежного значення, а саме невпевненості, що виявляється у звуці голосу. У таких випадках не останню роль відіграє інтонація поряд з іншими засобами – як вербальними, так і невербальними. Наприклад:

“How will you spend your time?”...

“**God knows...** I have a ghost at a notion I might try a novel.” [Fowles].

Проаналізуємо вигук *Hi*. За допомогою інтонації разом з іншими засобами (як лінгвістичними, так і паралінгвістичними), з якими він виголошується, передаються різні відтінки значення цього вигуку. У словнику зазначено, що “**hi**/hai/*interj infml* (used as a greeting): *Hi, Barbara, how are you?* [14, 622]. Крім привітання, цей вигук вживається з метою

- привертання уваги: “He calls to them to stop, quite gently and politely at first.

“**Hi!** stop a minute, will you?” he shouts cheerily. “I’ve dropped my hat overboard.” [Jerome];

- встановлення мовленнєвого контакту: “**Hi.** I’m Ella. Welcome to Frell.” [К-ф “Ella Enchanted”];

- продовження перерваного спілкування:

- Wait. Hold on a sec. Excuse me, miss? Where are you going?

- I’m back to see if Carrie’s here.

- Carrie’s not here. So could you just step away? Away. Away. Away from there. Thank you.

- **Hi.** Sorry.Okay, so you go first. [К-ф “Maid in Manhattan”];

- прощання: She began to go downstairs, but she called back. “You have a girl-friend you'd like to bring?”

- “Not just now.”

- “We’ll fix you up. **Hi.**”

And she was gone. [Fowles].

Як бачимо, вигук *Hi* має досить широкий спектр значень, навіть протилежних – від привітання до прощання, і в цих випадках він

виголошується з відповідною інтонацією, що і формує його семантику. Не всі перелічені вторинні прагматичні значення вигуку *hi* (а ми навели також не всі) словники фіксують [14], але, як показує аналіз його в художніх творах, кінофільмах, в усному мовленні, усі ці значення наявні й функціонують у повсякденному житті. Потрібно зауважити, що детальний аналіз семантики вигуків має велике значення при віднесенні їх до того чи іншого семантичного поля, оскільки різні їхні значення іноді є членами різних семантичних полів. Це й підтверджується аналізом вигуку *hi*, оскільки вираження привітання і прощання належать до різних семантичних полів. Ми вже відзначили, що інтонаційні ресурси мовлення є дуже широкими, а це, у свою чергу, формує нові значення вербальних одиниць.

У мовленні розуміння спирається на так звані індикатори і ключові ознаки тексту та контексту, якими можуть бути інтонація питання у проханні, сталі вирази, фіксовані жести і типові (ритуалізовані) дії тощо [2, 39]. Але, як зазначає Т. ван Дейк, ми дуже мало знаємо про характерні зв'язки різних мовленнєвих актів та контекстуальні умови їх здійснення з граматичними або іншими структурами висловлення [2, 14]. Отже, можна зробити висновок, що прагматичні зв'язки у дискурсі виражаються не одним мовним засобом, а їх сукупністю. Наведемо приклад:

“Trewin said sharply, “**Here**, you men! Carry him to the beach and **be quick about it!**” [Reeman]. У цьому прикладі загальне значення спонукання передано певною сукупністю мовних засобів: 1) *синтаксично* – спонукальними реченнями; 2) *морфологічно* – використанням займенника 2-ої особи множини як адресата; 3) *інтонаційно* – окличною інтонацією, що підтверджується пунктуаційно – знаком оклику в кінці речення. Проте категоричність цього висловлення підвищується вигуком *Here*, що є викриком, за допомогою якого звертаються до адресата і який є інтонаційним засобом посилення категоричності. Крім того, *Here, you!* передбачає продовження у вигляді питального або спонукального речення. Отже, вигук *Here* є дискурсивним маркером (за Т. ван Дейком, індикатором ілокутивного акту [11, 31]), який визначає послідовно залежні елементи, що оформляють елементи розмови. На це вказує і Д. Шіфрін, називаючи такі елементи, у тому числі й вигуки, дискурсивними маркерами [13, 57].

Отже, розглядаючи семантику вигуків, необхідно враховувати не тільки їх загальну характеристику, яку подає більшість тлумачних словників, а й відтінки значень, іноді – і формування протилежного від загального значення. Це відіграє важливу роль і при віднесенні тієї чи іншої лексичної одиниці до певного семантичного поля. Крім того, аналізуючи той чи інший вигук, потрібно звертати особливу увагу на паралінгвістичні, невербальні засоби, у нашому дослідженні – на інтонацію, яка посідає серед цих засобів одне з чільних місць.

Література

1. Вежбицька А. Семантика междометий// Семантические универсалии и описание языков. – М.: Языки рус. культуры, 1999. – С. 611-649.
2. Дейк Т. Язык, познание, коммуникация. – М.: Прогресс, 1989. – 312 с.
3. Добрушина Н.Р. Словарное представление междометий/Русистика сегодня. – 1995. – Вып.2. – С. 47-66.
4. Каптюрова О.В. Семантика англійського вигуку Oh//Мовні і концептуальні картини світу. – Вип. 24, Ч.2. – К.: ВПЦ “Київський університет”, 2008. – С. 25-29
5. Колшанский Г.В. Паралингвистика. – М.: URSS, 2005. – 93с.;
6. Лингвистический энциклопедический словарь. –М.: Советская энциклопедия, 1990. – С. 197-198
7. Краткий словарь лингвистики текста. Сост. Т.М.Николаева//Новое в зарубежной лингвистике. Вып.VIII. Лингвистика текста. – М.: Прогресс, 1978. – С. 467-472
8. Русская разговорная речь. –М.: Наука, 1973. – 485с.
9. Филиппова М.М. Парадоксы и стереотипы межкультурного общения представителей русской и британской культур//Вестник Московского университета. Сер. 9. Филология. М., 2000, №3. С. 64-83
10. Шаронов И.А. Толкование эмоциональных междометий как знаков восприятия//Russian Linguistics. – Т.26, №2, – Kluwer Academic Publishers. – 2002. – С.235-254.
11. Ameka F. Interjections: The universal yet neglected part of speech// Journal of Pragmatics. – 1992. - №18. – p. 101-118
12. Wharton T. Interjection, language and the showing/ telling continuum [Электронный ресурс] // Виступи на 3rd Conference “The Evolution of Language”, April 3rd – 6th, 2000. – Abstract. – С. 1-3. – Режим доступу: <http://www.intres.enst.fr/ confs/evolang/ actes77. html>;
13. The Handbook of Discourse Analysis Edited by Deborah Schiffrin, Deborah Tannen & Heidi F/Hamilton Blackwell Publishing, 2003. – 851p.
14. Longman Dictionary of English Language and Culture. – Edinburgh Gate, Harlow, 1992. – 1528p.

The article highlights English interjections meaning which might be predetermined by intonation, context, non-verbal means which accompany communication. Speech act type, intonation may result into usage of interjections in opposite meanings in different communication situations.

Key words: *interjections, intonation, discourse, parts of speech, emotions*

Статья затрагивает вопросы семантического и интонационного варьирования междометий в английском дискурсе. Различные речевые акты, интонация, невербальные средства, сопровождающие коммуникацию, контекст могут стать причиной лексико-семантического варьирования междометий, использования их в противоположных значениях.

Ключевые слова: *междометия, интонация, дискурс, части речи, эмоции*